

بررسی تاثیر گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه

Examining the Effect of Tourism on Economic Growth in Selected Developing Countries

۱- دکتر مینو امینی میلانی

Minoo Amini Milani (Ph.D.)

استادیار اقتصاد، دانشگاه پیام نور تهران.

Assistant Professor of Economics, Tehran Payame Noor University

Email: amini_minoo@yahoo.com

۲- دکتر فاطمه پاسبان

Fatemeh Paseban (Ph.D.)

استادیار اقتصاد، موسسه پژوهشهای برنامه ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی.

Assistant Professor of Economics, Agricultural Planning Economic & rural Development

Research Institute, The Ministry of Jihad-e Agriculture.

Email: fpaseban49@gmail.com

۳- محمد عبدالهی الوان

Mohammad Abdollahi Alvan

کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه پیام نور تهران.

M.A. in Economics, Tehran Payame Noor University

Email: mabdollahi66@gmail.com

نویسنده مسئول: محمد عبدالهی الوان

آدرس: آذربایجان شرقی، جلفا، هادیشهر، خیابان ولایت فقیه، کوچه مهدیه ۳، پلاک ۳۸.

تلفن ثابت: ۰۴۹۲-۳۰۴۵۸۸۹

همراه: ۰۹۱۹۱۲۴۴۱۰۳

پست الکترونیکی: mabdollahi66@gmail.com

بررسی تاثیر گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه

چکیده:

در دهه‌های اخیر، صنعت گردشگری به عنوان یکی از صنایع خدماتی پیشرو در اقتصاد جهانی ظهور پیدا کرده است. جریان‌های اقتصادی ایجاد شده توسط گردشگری بین‌المللی به عوامل حیاتی در رشد اقتصادی و روابط اقتصادی بین‌المللی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه تبدیل شده‌اند. هدف اصلی این مطالعه، بررسی تاثیر گردشگری بین‌المللی بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه می‌باشد که با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم یافته مبتنی بر مدل داده‌های پانل پویا و با بهره‌گیری از داده‌های سالیانه در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۰۹ انجام گرفته است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که درآمدهای حاصل از گردشگری بین‌المللی تاثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی این کشورها داشته است. بر اساس نتایج حاصل از این مطالعه پیشنهاد می‌شود که دولت‌های کشورهای منتخب در حال توسعه بایستی تمرکز خود را روی سیاست‌های اقتصادی مربوط به بخش گردشگری به عنوان منبع بالقوه رشد اقتصادی افزایش دهند.

واژگان کلیدی: گردشگری، رشد اقتصادی، داده‌های پانل پویا، تخمین زن گشتاورهای تعمیم یافته.

طبقه‌بندی JEL: C33, F14, L83, O40, O54

دکتر مینو امینی میلانی^۱، دکتر فاطمه پاسبان^۲، محمد عبدالهی الوان^۳

Abstract:

Tourism industry has emerged as one of the leading service industries in the global economy in recent decades. Economic flows generated by international tourism have become vital factors in economic growth and international economic relations in many developing countries. The main goal of this study is to investigate the effect of international tourism on the economic growth of selected developing countries using Generalized Method of Moments in a dynamic panel data model and using the annual data for the 1995-2009. The results show that the international tourism receipts has a significant positive effect on the economic growth of selected developing countries. The results of the study suggest that governments of selected developing countries should focus on economic policies to tourism sector as a potential source of economic growth.

Keywords: Tourism, Economic Growth, Dynamic Panel Data, GMM estimator.

JEL: C33, F14, L83, O40, O54

^۱ - استادیار اقتصاد، دانشگاه پیام نور تهران.

Email: amini_minoo@yahoo.com

^۲ - استادیار اقتصاد، موسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی وزارت جهاد کشاورزی.

Email: fpaseban49@gmail.com

^۳ - کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه پیام نور تهران (نویسنده مسئول).

Email: mabdollahi66@gmail.com

۱- مقدمه

گردشگری و اقتصاد پیرامون آن، روند گذار از سنت به مدرنیته و پسامدرن را در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تسهیل کرده و عملاً در همه موارد موجب ساختار شکنی شده است. به عبارتی برخی مناطق جهان که در اقتصاد و فرهنگ سنتی قرار دارند و باید مرحله به مرحله و در یک روند نسبتاً طولانی از سنت عبور کرده، به مدرنیته و سپس به پسامدرنیسم برسند به دلیل آنکه جزء مقاصد و اهداف گردشگری قرار می‌گیرند، به صورت جهشی از عصر سنت وارد مرحله پسامدرنیسم می‌گردند. هیچ فعالیت اقتصادی دیگری نمی‌تواند این چنین سریع جهش اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایجاد کند (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۹۱: ص ۹)

امروزه گردشگری به مهم‌ترین فعالیت اقتصادی جهان تبدیل شده است، به طوری که شمار گردشگران خارجی و داخلی و میزان درآمدزایی آن در سطح جهانی پیوسته رو به افزایش است. امروزه توسعه گردشگری در تمامی عرصه‌ها، چه در سطح ملی و منطقه‌ای و چه در سطح بین‌المللی مورد توجه برنامه‌ریزان دولتی و شرکت‌های خصوصی قرار گرفته است. روند حرکت گردشگری در سطح جهانی کاملاً بیانگر میزان رشد سریع گردشگری بین‌المللی در طی ۶ دهه اخیر می‌باشد و در حال حاضر صنعت گردشگری به یکی از بخش‌های اقتصادی با رشد بالا در جهان تبدیل شده است. جریانات ناشی از گردشگری بین‌المللی، پویاترین مبادلات اقتصادی را که ممکن است بین کشورها اتفاق افتد به وجود می‌آورد. شمار گردشگران بین‌المللی با متوسط نرخ رشد سالانه ۶/۵ درصد، از ۲۵ میلیون گردشگر در سال ۱۹۵۰ به ۱۰۳۵ میلیون گردشگر در سال ۲۰۱۲ افزایش یافت. بر اساس گزارش‌های منتشره از سازمان جهانی گردشگری، در سال ۲۰۱۱ میلادی درآمدهای حاصل از گردشگری در جهان از مرز ۱ تریلیون دلار گذشت و بر اساس پیش‌بینی‌های رسمی‌ترین سازمان تا سال ۲۰۲۰ میزان ورودی گردشگران بین‌المللی درآمدهای حاصل از آن در سطح جهان به ترتیب به ۱۵۶۱ میلیون نفر و به ارزش تقریبی ۲ تریلیون دلار در هر سال خواهد رسید (سازمان جهانی گردشگری^۱، ۲۰۱۲).

آگاهی جوامع از اینکه گردشگری بین‌المللی منبع درآمدی ارزی بسیار مناسب و قابل ملاحظه‌ای در اختیار اقتصاد یک کشور قرار می‌دهد، باعث شده که گردشگری مفهومی بسیار گسترده در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پیدا کند و به عنوان یک صنعت تلقی شود. از این رو بسیاری از کشورها این صنعت پویا را به عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی قلمداد می‌کنند. اگرچه در مناطق مختلف، شرایط متفاوت است اما گردشگری همواره عامل مهمی برای توسعه اقتصادی به حساب می‌آید (طیعی، بابکی و جباری، ۱۳۸۶).

گردشگری به عنوان یک فعالیت اقتصادی جایگزین در یک اقتصاد تک محصولی، می‌تواند روند توسعه را با تنوع بخشی به اقتصاد ملی تسریع نماید. کشورهای در حال توسعه که وابستگی زیادی به اقتصاد تک محصولی دارند و از تغییر قیمت کالاها به شدت آسیب می‌بینند، می‌توانند گردشگری را برای تنوع بخشی به اقتصاد به عنوان شکل مطلوب از دگرگون‌سازی برگزینند. هر جا که بیکاری شدید نیروی کار نسبتاً غیر ماهر و منابع جانشین‌شونده بسیار محدود برای اشتغال وجود دارد، شکل‌گیری فعالیت‌های گردشگری می‌تواند مناسب‌ترین اقدام باشد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۹۱: ص ۸۲).

با توجه به مطالب ذکر شده، هدف اصلی از این تحقیق پاسخ‌گویی به این سوال اساسی است که گردشگری بین‌المللی چه تاثیری بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب در حال توسعه دارد؟

پس از مقدمه، در بخش دوم به مبانی نظری تحقیق پرداخته می‌شود و در بخش سوم برخی از مطالعات تجربی مرتبط با موضوع ارائه می‌شود. بخش چهارم به روش‌شناسی تحقیق اختصاص یافته و برآورد مدل و تحلیل یافته‌های تجربی در بخش پنجم ارائه می‌شود. در پایان نیز به ارائه نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی پرداخته خواهد شد

¹ - The United Nations World Tourism Organization (UNWTO)

۲- مبانی نظری تحقیق

با توجه به فرضیه صادرات منجر به رشد^۱، گردشگری هم می‌تواند به عنوان نوعی صادرات محسوب شود که البته تفاوت آن با صادرات کالاها و خدمات در این است که مصرف کننده، آن را در کشور میزبان مصرف می‌کند. فرضیه دیگری که در ادبیات اقتصادی به فرضیه گردشگری منجر به رشد^۲ معروف شده است و حالت خاصی از فرضیه صادرات منجر به رشد می‌باشد، مبنای بسیاری از مطالعات اقتصادی در سطح جهانی قرار گرفته و در بیشتر موارد درستی آن به اثبات رسیده است. این نظریه بیان می‌کند که رشد اقتصادی یک کشور نه تنها تابعی از نیروی کار، سرمایه، صادرات و سایر عوامل موثر در اقتصاد آن کشور است بلکه می‌تواند تحت تاثیر گردشگری بین‌المللی و درآمدهای حاصل از آن نیز باشد (رنج پور، کریمی تکانلو و نجفی نسب، ۱۳۹۰).

نخستین دلیل توسعه صنعت گردشگری در اغلب کشورها بهره‌برداری از منافع اقتصادی آن است، اگرچه دلایل دیگری نیز در این مورد ارائه می‌شود. به نظر اوه^۳، صنعت گردشگری می‌تواند تاثیر مهمی بر افزایش اشتغال، درآمدهای مرتبط با مکان‌های اقامتی و نیز درآمدهای دولتی کشورها داشته باشد. از این رو، گردشگری به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم بر رشد اقتصادی تاثیر می‌گذارد: (طیپی، جباری و بابکی، ۱۳۸۷)

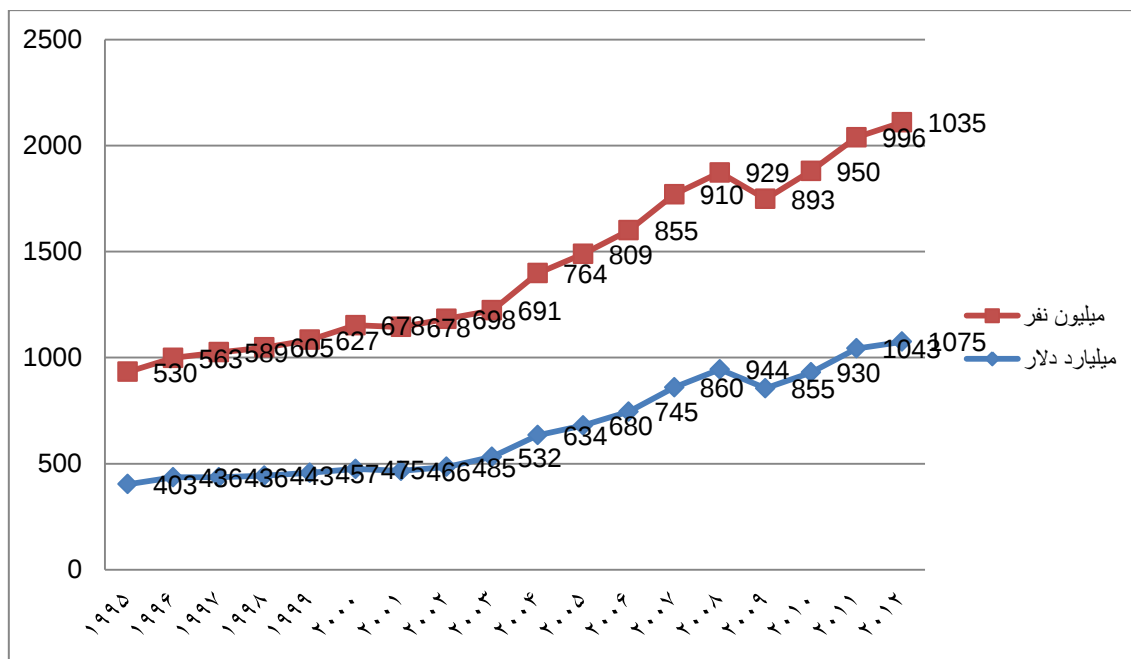
الف- اثر مستقیم

از آن جایی که گردشگری یکی از صنایع خدماتی است، از این رو درآمد حاصل از این صنعت بخشی از تولید ناخالص داخلی کشور میزبان محسوب می‌شود و به طور مستقیم بر رشد اقتصادی آن کشور تاثیر می‌گذارد. شکل (۱)، روند ورود گردشگران بین‌المللی و درآمدهای ناشی از آن را در سطح جهانی طی سال‌های ۲۰۱۲-۱۹۹۵ نشان می‌دهد. این نمودار نشان می‌دهد که با افزایش روند ورود گردشگران بین‌المللی در سطح جهان، درآمدهای حاصل از آن نیز افزایش می‌یابد. از این رو، صنعت گردشگری می‌تواند راهکاری مناسب برای کسب درآمدهای ارزی سرشار برای کشورها و در نتیجه رشد اقتصادی بالاتر باشد.

¹- Export-Led Growth Hypothesis (ELGH)

²Tourism-Led Growth Hypothesis (TLGH)

³- Oh, 2005

شکل (۱): روند ورود گردشگران بین‌المللی و درآمدهای حاصل از آن (۱۹۹۵-۲۰۱۲)

ب- اثر غیر مستقیم

گردشگری به صورت غیر مستقیم نیز بر رشد اقتصادی تاثیر می‌گذارد؛ چرا که اثر پویایی را در کل اقتصاد به شکل اثرات سرریز^۱ و یا دیگر آثار خارجی^۲ نشان می‌دهد. به این صورت که اگر گردشگری به دلیل تعامل زیاد با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، دچار رونق شود سایر فعالیت‌های اقتصادی که به آن کالا یا خدمت ارائه می‌دهند و یا محصول آن را مصرف می‌کنند، همراه با آن حرکت خواهند کرد. به عبارتی گردشگری می‌تواند به عنوان موتور برای رشد اقتصادی عمل کند و سایر فعالیت‌ها را نیز به دنبال خود رو به جلو براند. از سوی دیگر، رشد اقتصادی نیز بر توسعه گردشگری موثر است. رشد اقتصادی، با توسعه تسهیلات و زیربنای گردشگری از جمله توسعه حمل و نقل و راه‌ها، توسعه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات، گسترش پول الکترونیک، توسعه اماکن اقامتی، رستوران‌ها و هتل‌ها، توسعه بهداشت عمومی و همچنین توسعه تسهیلات تفریحی و امور رفاهی، موجب توسعه صنعت گردشگری می‌شود (طیعی و همکاران، ۱۳۸۷).

۳- پیشینه تحقیق

در این بخش خلاصه‌ای از مطالعات مرتبط با گردشگری و رشد اقتصادی در دو دسته مطالعات خارجی و داخلی آورده می‌شود.

۲-۱- مطالعات خارجی

فایسا و همکاران^۳ (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه میان صنعت گردشگری و رشد اقتصادی در کشورهای منطقه آمریکای لاتین پرداختند. آنها در این مطالعه از داده‌های تابلویی ۱۷ کشور منتخب آمریکای لاتین با تکیه بر مدل‌های پانل ایستا و پویا

^۱- Spillovers

^۲- Externalities

^۳- Fayissa, et al, 2009

و به کارگیری تخمین زن های اثرات ثابت، تصادفی و گشتاورهای تعمیم یافته رابطه میان گردشگری و رشد اقتصادی در کشورهای آمریکای لاتین را طی دوره زمانی ۲۰۰۴-۱۹۹۵ در چهارچوب مدل رشد نئوکلاسیک مورد آزمون و بررسی قرار دادند. آنها در مدل تحلیلی خود مخارج گردشگری، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به عنوان جانشینی جهت اندازه گیری سرمایه گذاری در سرمایه فیزیکی، شاخص آزادی اقتصادی، میزان ثبت نام افراد در دوره های راهنمایی و دبیرستان به عنوان جانشینی جهت اندازه گیری سرمایه گذاری در سرمایه انسانی، سرمایه گذاری مستقیم خارجی، رابطه مبادله و مخارج مصرفی خانوار را به صورت فرم لگاریتمی و به عنوان متغیرهای تاثیرگذار بر GDP واقعی سرانه که به عنوان شاخصی برای اندازه گیری رشد اقتصادی در نظر گرفته می شود مورد استفاده قرار دادند. نتایج این مطالعه نشان داد که درآمدهای حاصل از صنعت گردشگری همانند متغیرهای سرمایه گذاری در سرمایه انسانی و فیزیکی، اثر مثبت بر سطح جاری تولید ناخالص داخلی و همچنین بر رشد اقتصادی کشورهای آمریکای لاتین داشته است.

پو و هوانگ^۱ (۲۰۰۸) در مطالعه ای به بررسی رابطه گردشگری و رشد اقتصادی با استفاده از داده های مقطعی (میانگین سالیانه از ۲۰۰۵-۱۹۹۵) در ۸۸ کشور مختلف پرداختند. آنها از یک مدل غیر خطی و با تکیه بر الگوی رگرسیون آستانه ای برای نشان دادن رابطه بین رشد گردشگری و رشد اقتصادی استفاده کرده و درجه توسعه یافتگی و گسترش گردشگری (که Q_i به صورت نسبت دریافتی ها از گردشگری بین المللی به GDP تعریف شده است) را به عنوان متغیر آستانه ای در نظر گرفتند. آنها در مدل تحلیلی خود لگاریتم سطح اولیه درآمد سرانه هر کشور، لگاریتم درآمد گردشگری سرانه، تورم، موجودی سرمایه فیزیکی و نرخ ارز را به عنوان متغیرهای تاثیرگذار بر روی لگاریتم GDP واقعی سرانه مورد استفاده قرار دادند. آزمون غیرخطی بودن در این مطالعه نشان داد که داده های این ۸۸ کشور بایستی در سه گروه مختلف از یکدیگر مجزا گردند. نتایج رگرسیون آستانه ای در این مطالعه نشان داد که اگر Q_i کمتر از ۴/۰۴۸۸ درصد (گروه اول با ۵۷ کشور) یا بیشتر از ۴/۷۳۳۷ درصد (گروه سوم با ۲۳ کشور) باشد یک رابطه مثبت و معنی دار بین رشد گردشگری و رشد اقتصادی وجود خواهد داشت اما وقتی Q_i بزرگتر از ۴/۰۴۸۸ درصد یا کوچکتر از ۴/۷۳۳۷ درصد (گروه دوم با ۸ کشور) باشد دیگر نمی توان رابطه معنی داری بین این دو متغیر یافت.

لی و چانگ^۲ (۲۰۰۸) در مطالعه ای رابطه علی و بلندمدت بین گردشگری و رشد اقتصادی برای کشورهای OECD و non-OECD (شامل کشورهای مختلف آسیایی، آمریکای لاتین و جنوب صحرای آفریقا) را با استفاده از تکنیک هم جمعی پانل ناهمگن برای دوره زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۲ مورد بررسی قرار دادند. در ابعاد کلی (جهانی) و با در نظر گرفتن اثرات ناهمگن کشورها وجود رابطه هم جمعی بین متغیرهای مدل تحقیق یعنی GDP و درآمدهای حاصل از گردشگری تایید گردید. نتایج مطالعات ایشان و آزمون علیت پانل نشان می دهد که در بلندمدت، توسعه گردشگری یک رابطه یک سویه با رشد اقتصادی در کشورهای OECD دارد، اما این رابطه در کشورهای non-OECD یک رابطه دو سویه می باشد. همچنین نتایج بیان می کند که رشد گردشگری در کشورهای non-OECD نسبت به کشورهای OECD تاثیر بیشتری بر GDP دارد.

بریدا و همکاران^۳ (۲۰۰۸) برای بررسی تاثیر بلندمدت صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی کشور مکزیک از تکنیک های اقتصادسنجی جوهانسون - جوسیلیوس، آزمون علیت گرنجر و آنالیز حساسیت نسبت به شوک های وارده و از داده های فصلی از فصل اول ۱۹۸۰ تا فصل دوم ۲۰۰۷ استفاده کرده اند. نتیجه آزمون جوهانسون - جوسیلیوس حاکی از وجود یک بردار هم انباشتگی بین متغیرهای GDP واقعی، مخارج گردشگری و نرخ ارز حقیقی می باشد. آزمون علیت گرنجر نشان می دهد که یک رابطه علیت یک طرفه از سمت مخارج گردشگری و نرخ ارز حقیقی به سمت GDP واقعی برقرار است. ایشان به این نتیجه

¹- Po &Huang, 2008

²- Lee & Chang, 2008

³- Brida, et al, 2008

رسیدند که یک شوک وارده بر مخارج گردشگری، دارای یک اثر کوتاه مدت در رشد اقتصادی مکزیک ولی در نهایت دارای تاثیر مثبت بلندمدتی بر رشد اقتصادی آن کشور می‌باشد.

کورتس-جیمenez^۱ (۲۰۰۶) در مطالعه‌ای تاثیر احتمالی گردشگری بر رشد اقتصادی را با تمرکز بر دو تا از مهم‌ترین کشورهای جهان از نظر گردشگری یعنی، اسپانیا و ایتالیا در دوره زمانی ۲۰۰۰-۱۹۹۰ بررسی کرده است. وی در مدل تحلیلی خود علاوه بر شاخص اندازه‌گیری گردشگری بین‌المللی، میزان سرمایه‌گذاری، رشد جمعیت، موجودی سرمایه انسانی و مخارج دولت را نیز به عنوان متغیرهای تاثیرگذار بر روی GDP واقعی سرانه مورد استفاده قرار داد. پژوهش وی دو بخش مهم را در نظر گرفته است: نخست اینکه به گردشگری بین‌المللی محدود نمی‌شود بلکه گردشگری داخلی را نیز در نظر گرفته است و دوم اینکه یک مطالعه منطقه‌ای است و برخی از معیارهای موقعیت جغرافیایی را نیز در نظر گرفته است. وی از روش داده‌های تابلویی و برآورد کننده آرلانو و باند برای پانل‌های پویا استفاده کرده است. نتایج برآورد انجام شده نشان می‌دهد که هر دو گردشگری داخلی و بین‌المللی اثر مثبت و مهمی در رشد اقتصادی منطقه‌ای دارند با این تفاوت که گردشگری داخلی از اهمیت اقتصادی بالایی برای اسپانیا برخوردار است در حالی که گردشگری بین‌المللی برای ایتالیا مهم می‌باشد.

سکیورا و کمپوز^۲ (۲۰۰۵) در مطالعه‌ای به بررسی تاثیر گردشگری بین‌المللی بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب فقیر و ثروتمند مناطق آسیا، آفریقا، اروپا، آمریکای لاتین و کشورهای کوچک با میانگین جمعیت کمتر از یک میلیون پرداختند. آنها در این مطالعه با استفاده از رویکرد داده‌های تابلویی و تخمین زن‌های اثرات ثابت و تصادفی اثر گذاری متغیرهای موثر بر رشد اقتصادی از قبیل GDP واقعی سرانه با یک وقفه تاخیر، موجودی سرمایه انسانی، موجودی سرمایه فیزیکی، مخارج دولت، درجه باز بودن تجاری و شاخص‌های اندازه‌گیری گردشگری بین‌المللی را در چهار دوره زمانی پنج ساله بین ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۹ مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه دست یافتند که به طور متوسط کشورهای گردشگر محور نسبت به کشورهای دیگر رشد بیشتری دارند. آنان همچنین اشاره می‌کنند که گردشگری به تنهایی نمی‌تواند نرخ‌های رشد بالاتر این کشورها را توضیح دهد.

اجنیو-مارتین و همکاران^۳ (۲۰۰۴) به بررسی رابطه گردشگری و رشد اقتصادی در کشورهای آمریکای لاتین طی دوره ۱۹۹۸-۱۹۸۵ پرداختند. آنها از رویکرد داده‌های تابلویی و تخمین زننده آرلانو-باند برای پانل‌های پویا استفاده کردند و برآوردی از روابط بین رشد اقتصادی و رشد سرانه گردشگری را به دست آوردند. آنها در این مقاله با معرفی مدل تحلیلی خود که شامل سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی، هزینه‌های عمومی آموزش، مخارج عمومی دولت جهت خرید کالاها و خدمات به عنوان متغیرهای فیزیکی و شاخص ثبات سیاسی و کیفیت حاکمیت نظام سیاسی کشور به عنوان متغیرهای اجتماعی می‌باشد، تاثیر درآمدهای حاصل از گردشگری را بر رشد اقتصادی مورد بررسی قرار دادند و برای این منظور این کشورها را به سه گروه کشورهای با درآمد پایین، متوسط و بالا تقسیم‌بندی کردند. نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که در کشورهای با درآمد متوسط و پایین رشد بخش گردشگری تاثیر قابل توجهی بر رشد اقتصادی آن کشورها می‌گذارد اما توسعه گردشگری در کشورهای با درآمد بالا با رشد اقتصادی آن کشورها ارتباط ندارد.

بالاگوئر و کانتاولا^۴ (۲۰۰۲) در مطالعه‌ای به آزمون نقش گردشگری در رشد بلندمدت اقتصادی اسپانیا پرداخته‌اند. فرضیه آنها مبنی بر اینکه گردشگری منجر به رشد می‌شود با استفاده از داده‌های فصلی، از فصل اول ۱۹۷۵ تا فصل اول ۱۹۹۷ و به کمک آزمون علیت و روش هم‌جمعی جوهانسون تایید شده است. مدل تحلیلی تحقیق شامل متغیرهای GDP واقعی، درآمد

¹- Cortes-Jimenez, 2006

²- Sequeira& Campos, 2005

³- Eugenio-Martin, et al, 2004

⁴- Balaguer&Cantavella, 2002

حاصل از گردشگری بین‌المللی و نرخ ارز موثر واقعی می‌باشد که به صورت لگاریتمی در مدل وارد شده‌اند. نتایج حاصل از برآورد مدل نشان می‌دهد که رشد اقتصادی در اسپانیا حداقل در سه دهه اخیر به طور محسوس و مشهود به توسعه پایدار گردشگری بین‌المللی منجر شده است.

۲-۱- مطالعات داخلی

رنج پور و همکاران (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای به بررسی فرضیه توریسم منجر به رشد در ایران طی دوره ۱۳۸۸-۱۳۴۷ پرداخته‌اند. ایشان با استفاده از روش هم‌جمعی جوهانسن-جوسیلیوس رابطه بین درآمدهای حاصل از صنعت گردشگری و تولید ناخالص داخلی بدون نفت را مورد آزمون قرار دادند. همچنین در این مطالعه نوع رابطه علیت بین متغیرهای مذکور با استفاده از آزمون علیت گرنجری بر مبنای مدل‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت مورد آزمون قرار گرفت. نتایج آزمون هم‌جمعی جوهانسن-جوسیلیوس نشان می‌دهد که یک رابطه هم‌جمعی بلندمدت بین متغیرهای مذکور وجود دارد و ضریب متغیر درآمد حاصل از گردشگری عددی مثبت می‌باشد. همچنین آزمون‌های علیت نشان می‌دهند که یک رابطه علیت گرنجری بلندمدت از طرف درآمدهای حاصل از گردشگری به رشد تولید ناخالص داخلی بدون نفت وجود دارد.

یاوری و همکاران (۱۳۸۹) رابطه میان صنعت گردشگری و رشد اقتصادی در کشورهای عضو کنفرانس اسلامی را بر پایه مدل‌های پانل پویا و پانل ایستا، مورد بررسی قرار داده و رابطه میان گردشگری و رشد اقتصادی کشورهای اسلامی طی دوره زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۷ را با استفاده از تخمین زن‌های اثرات ثابت، اثرات تصادفی و گشتاورهای تعمیم یافته برآورد کرده‌اند. ایشان در مطالعه خود به پیروی از فایسا و همکاران، یک مدل هشت متغیره که شامل GDP واقعی سرانه، مخارج گردشگری، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص، شاخص آزادی اقتصادی، سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، رابطه مبادله و مخارج مصرفی خانوار را شامل می‌شود در نظر گرفته‌اند. نتایج تجربی پژوهش آنها رابطه مثبت میان مخارج گردشگری و رشد اقتصادی در این کشورها را تایید می‌کند.

شریفی رنانی و همکاران (۱۳۸۸) به بررسی تاثیر صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی ایران با استفاده از رویکرد خود توضیحی با وقفه گسترده (ARDL) و با بهره‌گیری از داده‌های فصلی در دوره ۱۳۸۷-۱۳۶۸ پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری سرانه در بخش گردشگری و همچنین ورود سرانه گردشگران به کشور اثر معناداری بر رشد اقتصادی ایران دارد.

طیپی و همکاران (۱۳۸۷) در مطالعه‌ای رابطه علی بین گردشگری و رشد اقتصادی را در ایران با استفاده از الگوی VAR طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۳۸ و کشورهای OECD به علاوه چین، هنگ کنگ، مالزی، روسیه و تایلند طی دوره ۲۰۰۴-۱۹۹۵ با استفاده از الگوی VAR-Panel بررسی کرده‌اند. نتایج آنها نشان می‌دهد که رابطه علی بین شمار گردشگران وارد شده و GDP ایران، کشورهای OECD به علاوه چین، هنگ کنگ، مالزی، روسیه و تایلند، رابطه علی دو طرفه است و بین این دو متغیر تعادل بلندمدت وجود دارد.

طیپی و همکاران (۱۳۸۶) همچنین به بررسی رابطه گردشگری بین‌المللی و رشد اقتصادی در ایران با استفاده از الگوی علی گرنجری طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۳۸ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آنها نشان می‌دهد که رابطه علی بین شمار گردشگران وارد شده و GDP ایران، یک رابطه علی دو طرفه است و بین این دو متغیر یک تعادل بلندمدت وجود دارد.

صباغ کرمانی و امیریان (۱۳۷۹) برای بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در ایران طی دوره ۱۳۷۵-۱۳۵۲ از تحلیل داده-ستانده استفاده کرده‌اند. در این مقاله اثر مخارج گردشگران خارجی بر تولید، درآمد، اشتغال، عواید دولت، توزیع درآمد و واردات محاسبه شده است. نتایج حاکی از آن است که فعالیت‌های هتل‌داری و رستوران، صنایع غذایی، صنایع پوشاک و چرم، صنایع دستی و صنعت حمل و نقل داخلی بیشترین تاثیر را از گردشگری پذیرفته و بیشترین سهم را از تولید، درآمد و اشتغال ایجاد شده در اثر مخارج گردشگران خارجی به خود اختصاص داده‌اند. همچنین عواید دولت و واردات نیز با توسعه گردشگری در ایران، افزایش می‌یابند. البته رستوران‌ها و صنایع پوشاک و چرم برای تامین نیازهای گردشگران خارجی بیش از سایر

بخش‌ها به واردات وابسته هستند. علاوه بر این، محاسبات نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در ایران باعث بهبود توزیع درآمد نیز خواهد شد. همچنین ضرایب فزاینده تولید، درآمد و اشتغال مربوط به بخش‌های مختلف اقتصادی نشان می‌دهد که گردشگری در ایران در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی از لحاظ ایجاد تولید، درآمد و اشتغال از اهمیت بالایی برخوردار است.

۴- روش انجام تحقیق

۴-۱- تصریح مدل

اغلب مدل‌های رشد که در مطالعات مربوط به کشورهای در حال توسعه به کار می‌روند، در چارچوب الگوی رشد سولو^۱ (۱۹۵۶) قرار می‌گیرند. الگوی مزبور از یک تابع تولید آغاز می‌شود که به وسیله آن سطح محصول کل (تولید کل) به عوامل تولید مرتبط می‌گردد. این تابع را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

$$y = Af(K, L, Z)$$

در رابطه فوق y سطح محصول کل تولید شده (محصول بالقوه)، K ذخیره سرمایه فیزیکی، L نیروی کار، Z بردار عوامل موثر بر رشد و متغیر A سطح بهره‌وری را اندازه‌گیری می‌کند.

لذا بر اساس مبانی نظری موضوع و مطالعات تجربی صورت گرفته توسط فایسا و همکاران (۲۰۰۹)، اجنیو مارتین و همکاران (۲۰۰۴) و سکیورا و کمپوز (۲۰۰۵) و با استفاده از مدل رشد اقتصادی تعمیم یافته سولو، مدل پویای مورد استفاده در این تحقیق به منظور تعیین واکنش نرخ رشد اقتصادی نسبت به درآمدهای سرانه حاصل از گردشگری بین‌المللی و دیگر منابع سنتی رشد مانند سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی و انسانی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به صورت فرم لگاریتمی زیر تصریح شده است:

$$LpcGDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LpcGDP_{i,t-1} + \beta_2 LpcTRP_{it} + \beta_3 LGCF_{it} + \beta_4 LSCH_{it} + \beta_5 LFDI_{it} + \varepsilon_{it}$$

که در آن $i = 1, 2, \dots, n$ تعداد کشورها (مقاطع) و $t = 1, 2, \dots, T$ نشان‌دهنده تعداد مشاهدات سری زمانی سالانه است. همچنین $LpcGDP_{it}$ نشان‌دهنده لگاریتم طبیعی GDP سرانه، $LpcGDP_{i,t-1}$ بیانگر لگاریتم طبیعی GDP سرانه با یک وقفه تاخیر، $LpcTRP_{it}$ معرف لگاریتم طبیعی درآمدهای سرانه حاصل از گردشگری بین‌المللی، $LGCF_{it}$ نشان‌دهنده لگاریتم طبیعی تشکیل سرمایه ثابت ناخالص که به صورت درصدی از GDP واقعی بوده و به عنوان سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی در نظر گرفته می‌شود، $LSCH_{it}$ بیانگر لگاریتم طبیعی میزان ثبت نام افراد در مقاطع راهنمایی و دبیرستان که به عنوان جانشینی جهت اندازه‌گیری سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی استفاده می‌شود، $LFDI_{it}$ لگاریتم طبیعی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی جهت به دست آوردن تاثیر منابع خارجی سرمایه‌گذاری بر رشد اقتصادی، β_0 متغیر عرض از مبدا برای در نظر گرفتن اثرات انفرادی و ε_{it} متغیر جمله اخلال می‌باشد. توجه به این نکته لازم است که برای در نظر گرفتن اثرات پویای مدل، متغیر وقفه‌دار لگاریتم GDP سرانه ($LpcGDP_{i,t-1}$) وارد مدل شده است.

داده‌های مربوط به متغیرهای مدل که به صورت پانل نامتوازن قرار گرفته، مربوط به ۱۸ کشور در حال توسعه الجزایر، عربستان، ایران، کویت، امارات، عمان، مصر، مالزی، ترکیه، اردن، لبنان، مراکش، سوریه، تونس، بحرین، کامرون، اندونزی و پاکستان می‌باشد و به لحاظ دوره زمانی مورد مطالعه سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۹ را پوشش می‌دهد که همگی از لوح فشرده

¹ - Solow, 1956

شاخص‌های توسعه جهانی^۱ منتشر شده توسط بانک جهانی در سال ۲۰۱۲ استخراج شده است. از طرفی برای همگن شدن داده‌ها و همچنین پایدارسازی واریانس^۲ سری‌های زمانی، از لگاریتم طبیعی سری‌های زمانی متغیرها استفاده می‌شود.

براساس مبانی نظری مطرح شده انتظار بر این است که رابطه بین رشد اقتصادی با سرمایه فیزیکی و انسانی و اثرات پویای GDP سرانه دوره قبل مثبت باشد. تاثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی می‌تواند مثبت یا منفی باشد. اما رابطه بین گردشگری و رشد اقتصادی یک رابطه کاملاً مشخص و تعریف شده نمی‌باشد. همان‌گونه که پالمر و ریرا^۳ (۲۰۰۳) بیان می‌کنند، رشد گردشگری ممکن است منجر به افزایش رشد اقتصادی شده و یا برعکس ممکن است آن را کاهش دهد (فایسا و همکاران، ۲۰۰۹).

۴-۲- روش برآورد مدل

روشی که در مطالعات سال‌های اخیر در برآورد مدل‌های اقتصاد سنجی زیاد استفاده شده است، برآورد بر اساس داده‌های تابلویی است. در این تحقیق به علت نوع داده‌های مورد مطالعه و به دلیل فقدان داده برخی از متغیرها در برخی دوره‌ها، از روش داده‌های تابلویی نامتوازن^۴ و تخمین زنده گشتاورهای تعمیم یافته (GMM) در چارچوب رهیافت داده‌های تابلویی پویا که به وسیله آرلانو و باند^۵ توسعه داده شده به منظور بررسی تاثیر گردشگری بر رشد اقتصادی و تخمین مدل استفاده می‌شود.

هنگامی که در مدل داده‌های تابلویی، متغیر وابسته به صورت وقفه در طرف راست ظاهر شود دیگر برآوردهای OLS سازگار نیست و باید به روش‌های برآورد دو مرحله‌ای 2SLS یا GMM آرلانو و باند متوسل شد. به گفته ماتیس و سوستر^۶، برآورد 2SLS ممکن است به دلیل مشکل در انتخاب ابزارها، واریانس‌های بزرگ برای ضرایب به دست دهد و برآوردها از لحاظ آماری معنی‌دار نباشد. بنابراین روش GMM توسط آرلانو و باند برای حل این مشکل پیشنهاد شده است (طیعی، حاجی کرمی و سریری، ۱۳۹۰).

برای تخمین مدل نیز نرم افزارهای 6 Eviews و 10 Stata مورد استفاده قرار گرفته است.

۵- برآورد مدل و تحلیل یافته‌های تحقیق

پیش از برآورد مدل تحقیق، لازم است مانایی تمام متغیرهای مورد استفاده در تخمین، مورد آزمون قرار گیرد. زیرا نامانایی متغیرها چه در مورد داده‌های سری زمانی و چه داده‌های تابلویی باعث بروز مشکل رگرسیون کاذب می‌شود.

¹ - World Development Indicators (WDI)

² - Stabilizing Variance

³ - Palmer & Riera, 2003

⁴ - Unbalanced Panel Data

⁵ - Arellano & Bond, 1991

⁶ - Matyas & Sevestre, 1991

در این تحقیق به منظور بررسی مانایی (ایستایی) متغیرهای مورد مطالعه در الگو مورد نظر، از آزمون ریشه واحد پانل لوین، لین و چو^۱ (LLC) در حالت وجود عرض از مبدا، استفاده شده است که نتایج حاصل از بکارگیری این آزمون به شرح زیر می‌باشد:

جدول (۱): نتایج آزمون ریشه واحد لوین، لین و چو برای متغیرهای مدل

با عرض از مبدا		
متغیر	آماره	احتمال
$Ln PCGDP$	-۱/۴۰۶۸۹	۰/۰۷۹۷
$Ln PCGDP(-1)$	۰/۰۱۸۸۰	۰/۵۰۷۵
$Ln PCTRP$	-۱/۳۷۶۹۷	۰/۰۸۴۳
$Ln GCF$	-۲/۱۰۱۲۸	۰/۰۱۷۸
$Ln SCH$	-۳/۶۴۴۰۱	۰/۰۰۰۱
$Ln FDI$	-۶/۹۵۳۶۴	۰/۰۰۰۰

منبع: محاسبات تحقیق

بررسی مقادیر آماره‌های محاسبه شده و احتمال پذیرش آن‌ها نشان می‌دهد که تمامی متغیرها به جز GDP سرانه با یک وقفه، در سطح مانا شدند. متغیر GDP سرانه با یک وقفه نیز، با یک تفاضل مانا گردید.

از آنجا که در صورت نایستایی متغیرهای مدل، احتمال ایجاد رگرسیون ساختگی (کاذب) وجود دارد، برای اجتناب از وضعیت‌های رگرسیون ساختگی، در این مطالعه از آزمون هم‌جمعی پنل پدرونی^۲ (۲۰۰۴) برای بررسی وجود یا عدم وجود رابطه هم‌جمعی میان متغیرها استفاده می‌شود. به این ترتیب، تنها در شرایط هم‌جمعی متغیرها می‌توان به نتایج اعتماد کرد.

جدول (۲): نتایج آزمون هم‌جمعی پنل پدرونی

شرح	آماره
$Panel v\text{-Statistic}$	-۲/۹۴۶۹۱۰
$Panel rho\text{-Statistic}$	۴/۹۸۲۵۵۳
$Panel PP\text{-Statistic}$	-۲/۵۹۲۹۰۲
$Panel ADF\text{-Statistic}$	-۱/۹۴۷۵۱۵
$Group rho\text{-Statistic}$	۶/۷۸۳۱۴۶
$Group PP\text{-Statistic}$	-۱۱/۸۳۱۳۱
$Group ADF\text{-Statistic}$	-۲/۹۱۲۵۴۷

منبع: محاسبات تحقیق

^۱ - Levin, Lin, & Chu Test

^۲ - Pedroni Panel Cointegration Test

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول (۲)، به دلیل داشتن توزیع نرمال آماره‌ها، نتایج با مقدار بحرانی $1/96$ مقایسه شده است. از آن جا که قدر مطلق اعداد به دست آمده از $1/96$ بیشتر است، بنابراین فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود رابطه هم‌جمع می‌تواند رد می‌شود، لذا با حصول اطمینان از امکان هم‌جمع شدن متغیرها در قالب یک الگوی بلندمدت، می‌توان به انجام برآورد در مورد تاثیر گردشگری بر رشد اقتصادی پرداخت.

در معادلاتی که در تخمین آنها اثرات غیر قابل مشاهده خاص هر کشور و وجود وقفه متغیر وابسته در متغیرهای توضیحی مشکل اساسی است از تخمین زن گشتاور تعمیم یافته (GMM)، که مبتنی بر مدل‌های پویای پانلی است استفاده می‌شود. برای تخمین مدل به وسیله این روش لازم است ابتدا متغیرهای ابزاری به کار رفته در مدل مشخص شوند. از آنجایی که در الگوهای پانل پویا، وقفه متغیر وابسته با جمله اخلاص همبستگی دارد، در این روش برای رفع همبستگی متغیر وابسته با وقفه و جمله اخلاص، آرلانو و باند پیشنهاد داده‌اند که از وقفه متغیرهای وابسته در سطح به عنوان ابزار در تخمین زن GMM دو مرحله‌ای استفاده شود. نتایج برآورد مدل تحقیق در جدول (۳) ارائه شده است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که تمام متغیرهای مورد استفاده در مدل به جز سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی، از لحاظ آماری در سطح بالایی معنی‌دار می‌باشند و علائم ضرایب تمامی متغیرها نیز با تئوری‌های اقتصادی سازگار هستند. از آن جایی که در این مطالعه، مدل به صورت لگاریتمی تخمین زده شده است، همه ضرایب به دست آمده بیانگر کشش متغیرهای توضیحی مدل نسبت به رشد اقتصادی می‌باشند. نتایج این جدول نشان می‌دهد که کشش GDP سرانه در سال جاری نسبت به مقدار GDP سرانه در دوره قبل برابر با $0/87$ درصد بوده که نشان‌دهنده آن است که با افزایش یک درصدی GDP سرانه در دوره قبل، میزان GDP سرانه در دوره جاری به میزان $0/87$ درصد افزایش می‌یابد و بیانگر تاثیر مثبت اثرات پویای GDP سرانه دوره قبل بر رشد اقتصادی است. کشش لگاریتم GDP سرانه در سال جاری نسبت به درآمد سرانه حاصل از گردشگری بین‌المللی برابر با $0/03$ درصد بوده که نشان می‌دهد با افزایش یک درصدی درآمدهای سرانه حاصل از گردشگری بین‌المللی که به عنوان شاخص توسعه گردشگری در کشورهای منتخب در حال توسعه مد نظر قرار گرفته، رشد اقتصادی این کشورها در حدود $0/03$ درصد افزایش می‌یابد که بر اساس این نتیجه به دست آمده و علامت ضریب این متغیر، فرضیه تحقیق مبنی بر تاثیر مثبت گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه تایید می‌گردد. یکی از دلایلی که منجر به اثرگذاری مثبت گردشگری بر رشد اقتصادی شده است، کسب درآمدهای ارزی برای کشورهای میزبان بوده است که می‌تواند ارزشهای وارده را صرف واردات فناوری‌های پیشرفته مورد استفاده در اقتصاد کند. همچنین مخارج گردشگران بین‌المللی منجر به تزریق پول به اقتصاد کشور میزبان می‌شود که می‌تواند رونق اقتصادی کشور را به همراه داشته باشد. از طرف دیگر با افزایش درآمدهای ناشی از گردشگری برای دولت از طریق دریافت مالیات، بودجه عمرانی دولت‌ها افزایش و این موضوع می‌تواند به عنوان محرک رشد اقتصادی در این کشورها عمل کند. سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی که از طریق تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به عنوان درصدی از GDP محاسبه می‌شود تاثیر مثبت و معنی‌داری بر روی GDP سرانه یا همان رشد اقتصادی کشورهای مورد مطالعه دارد. در برآورد انجام شده مشاهده می‌شود که یک درصد افزایش در سرمایه فیزیکی منجر به $0/02$ درصد افزایش در GDP سرانه خواهد شد. بنابراین، افزایش سرمایه‌گذاری داخلی می‌تواند از طریق فراهم کردن امکان تولید بیشتر در اقتصاد که از انباشت سرمایه ناشی می‌شود، رشد اقتصادی این کشورها را تحریک کند. همچنین یک درصد افزایش سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی از طریق افزایش میزان ثبت نام در مقاطع راهنمایی و دبیرستان، GDP سرانه را در حدود $0/05$ درصد افزایش خواهد داد ولی این متغیر از نظر آماری معنی‌دار نمی‌باشد. این نتیجه فرضیه مدل‌های رشد درون‌زا را که بیان می‌کنند سرمایه انسانی نقش مهمی در فرآیند رشد اقتصادی کشورها دارد تایید می‌کند. بنابراین، سطح سرمایه انسانی بالاتر در این کشورها از طریق افزایش بهره‌وری و مهارت نیروی انسانی می‌تواند رشد اقتصادی را برای این کشورها به همراه داشته باشد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز یک رابطه مثبت با GDP سرانه دارد، به طوری که یک درصد افزایش در ورود جریان خالص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، GDP سرانه کشورهای مورد مطالعه را در دوره مورد بررسی در حدود $0/03$ درصد افزایش خواهد داد.

جدول (۳): نتایج برآورد مدل به روش گشتاورهای تعمیم یافته (GMM)

متغیرها	ضرایب	خطای معیار	آماره t	احتمال
LPCGDP(-1)	۰/۸۷۲۴۲۵	۰/۰۲۰۰۵۱	۴۳/۵۱۰۰۷	۰/۰۰۰۰
LPCTRP	۰/۰۳۶۲۵۶	۰/۰۰۹۷۶۹	۳/۷۱۱۱۶۱	۰/۰۰۰۳
LGCF	۰/۰۲۹۴۹۴	۰/۰۰۹۵۱۲	۳/۱۰۰۸۴۹	۰/۰۰۲۳
LSCH	۰/۰۰۵۰۷۴	۰/۰۰۵۲۰۲	۰/۹۷۵۴۱۰	۰/۳۳۰۸
LFDI	۰/۰۰۳۳۸۰	۰/۰۰۰۶۸۱	۴/۹۶۲۴۵۴	۰/۰۰۰۰

منبع: محاسبات تحقیق

سازگاری تخمین زنده‌های GMM به معتر بودن فرض عدم همبستگی سریالی جملات اخلا و ابزارهای بکار رفته بستگی دارد که می‌تواند به وسیله دو آزمون تصریح شده توسط آرانو و باند (۱۹۹۱)، آرانو و باور^۱ (۱۹۹۵) و بلاند و باند^۲ (۱۹۹۸) آزمون شود. اولی آزمون سارگان^۳ که مربوط به محدودیت‌های شناسایی بیش از حد^۴ است که معتبر بودن ابزارها را آزمون می‌کند. دومی آماره M_2 است که وجود همبستگی سریالی مرتبه دوم در جملات اخلا معادله تفاضلی مرتبه اول را آزمون می‌کند. عدم رد فرضیه صفر هر دو آزمون شواهدی را دال بر فرض عدم همبستگی سریالی و معتبر بودن ابزارها فراهم می‌کند. اما در صورت رد فرضیه صفر، متغیرهای ابزاری تعریف شده ناکافی و نامناسب بوده و لازم است متغیرهای ابزاری مناسب‌تری برای مدل تعریف شود. آرانو و باند (۱۹۹۱) قائلند که در تخمین GMM، باید جملات اخلا دارای همبستگی سریالی مرتبه اول AR(1) بوده و دارای همبستگی سریالی مرتبه دوم AR(2) نباشند (طیبی و همکاران، ۱۳۹۰).

جدول (۴): نتایج آزمون سارگان

مقدار آماره آزمون سارگان (χ^2)	درجه آزادی	مقدار ارزش احتمال آماره آزمون سارگان
۱۵/۱۶	۲۶	۰/۹۵

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج آزمون سارگان در جدول (۴) ارائه شده است. با توجه به نتایج این جدول ملاحظه می‌شود فرضیه صفر مبنی بر مشخص بودن معادله رد نمی‌شود. بنابراین استفاده از متغیرهای ابزاری برای کنترل همبستگی بین متغیرهای توضیحی و جملات اخلا در مدل ضروری می‌باشد. یعنی ابزارهای استفاده شده در تخمین مدل دارای اعتبار بوده و لذا متغیر ابزاری تعریف شده (مقدار وقفه دوم متغیر GDP سرانه) متغیر مناسبی برای برآورد مدل می‌باشد.

در ادامه به منظور تعیین مرتبه خودهمبستگی جملات اخلا از آماره آزمون آرانو و باند استفاده شده است. زیرا روش تفاضل‌گیری مرتبه اول برای حذف اثرات ثابت در صورتی روش مناسبی است که مرتبه خودهمبستگی جملات اخلا از مرتبه دو نباشد. نتایج بررسی مرتبه خودهمبستگی بین جملات اخلا تفاضل‌گیری شده در جدول (۵) نشان داده شده است:

^۱ - Arellano and Bover

^۲ - Blundell and Bond

^۳ - Sargan Test

^۴ - Over-Identifying Restrictions

جدول (۵): نتایج آزمون آرلانو و باند برای تعیین مرتبه خودهمبستگی جملات اخلاص

ارزش احتمال	مقدار آماره آزمون Z	مرتبه خودهمبستگی
۰/۰۲	-۲/۱۸	۱
۰/۹۹	۰/۰۱	۲

منبع: محاسبات تحقیق

با توجه به نتایج این جدول می‌توان بیان کرد که مرتبه خودهمبستگی بین جملات اخلاص از مرتبه یک بوده و بنابراین روش آرلانو و باند روش مناسبی برای حذف اثرات ثابت مدل می‌باشد. به بیان دیگر مرتبه خودهمبستگی در تفاضل مرتبه اول جملات اخلاص از مرتبه یک بوده و لذا مدل برآورد شده با تفاضل وقفه‌دار مرتبه اول روش مناسبی برای تخمین مدل بوده و دارای تورش تصریح مدل نمی‌باشد.

۶- نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

هدف اصلی این مطالعه بررسی تاثیر گردشگری بین‌المللی بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه طی سال‌های ۱۹۹۵-۲۰۰۹ می‌باشد. برای این منظور از روش GMM تفاضلی مرتبه اول آرلانو و باند (۱۹۹۱) برای تخمین مدل برای گروه کشورهای مورد مطالعه استفاده شده است. نتایج حاصل از برآورد مدل نشان می‌دهد که درآمدهای حاصل از گردشگری بین‌المللی تاثیر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب در حال توسعه داشته است و با افزایش یک درصدی درآمدهای سرانه ناشی از گردشگری بین‌المللی، تولید ناخالص داخلی سرانه در حدود ۰/۰۳ درصد افزایش داشته است و این یافته، فرضیه تحقیق را که بیان می‌کند درآمدهای حاصل از گردشگری بین‌المللی تاثیر مثبت و معنی‌دار بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب در حال توسعه دارد مورد تایید قرار می‌دهد. این امر نشان می‌دهد که افزایش ورود گردشگران به این کشورها و در نتیجه افزایش درآمدهای حاصل از آن می‌تواند موجب افزایش تولید ناخالص داخلی و رشد اقتصادی گردد. علاوه بر این، نتایج نشان می‌دهد که منابع متعارف رشد مانند سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی، سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز می‌تواند منجر به بالا بردن رشد اقتصادی این کشورها شود. نتیجه این مطالعه با یافته‌های مطالعات صورت گرفته توسط فایسا و همکاران (۲۰۰۹)، اجنیو مارتین و همکاران (۲۰۰۴) و سکیورا و کمپوز (۲۰۰۵)، سازگار می‌باشد. توصیه سیاستی که از این مطالعه می‌توان متصور شد این است که کشورهای در حال توسعه به ویژه کشورهای مورد مطالعه، نه تنها با سرمایه‌گذاری در منابع متعارف رشد مانند سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی و انسانی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بلکه با سیاست‌گذاری‌های اقتصادی مربوط به بخش گردشگری می‌توانند باعث بهبود عملکرد رشد اقتصادی خود گردند.

منابع

پاپلی یزدی، محمد حسین و مهدی سقایی (۱۳۹۱)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ هفتم.

رنج‌پور، رضا، زهرا کریمی تکانلو و میرحجت نجفی نسب (۱۳۹۰)، بررسی فرضیه توریسم منجر به رشد در ایران طی دوره ۱۳۸۸-۱۳۴۷، فصلنامه تحقیقات اقتصادی راه اندیشه، سال اول، شماره ۳، ص ۱۱۵-۱۳۴.

شریفی رنانی، حسین، مریم صفائی شکیب و مصطفی عمادزاده (۱۳۸۸)، بررسی اثر گردشگری بر رشد اقتصادی ایران (در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۶۸)، فصلنامه علوم اقتصادی، سال دوم، شماره ۶، ص ۲۵-۹.

صباغ کرمانی، مجید و سعید امیریان (۱۳۷۹)، بررسی اثرات اقتصادی توریسم در جمهوری اسلامی ایران با استفاده از تحلیل داده-ستانده، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، سال چهارم، شماره ۱۶، ص ۸۳-۵۷.

طیپی، سید کمیل، روح اله بابکی و امیر جباری (۱۳۸۶)، بررسی رابطه توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در ایران (۱۳۸۳-۱۳۳۸)، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۶، ص ۱۱۰-۸۳.

طیپی، سید کمیل، امیر جباری و روح اله بابکی (۱۳۸۷)، بررسی رابطه علی بین گردشگری و رشد اقتصادی (مطالعه موردی ایران، کشورهای OECD به علاوه کشورهای منتخب)، مجله دانش و توسعه، سال پانزدهم، شماره ۲۴، ص ۸۷-۶۵.

طیپی، سید کمیل، مرضیه حاجی کرمی و هما سریری (۱۳۹۰)، تحلیل درجه باز بودن مالی و تجاری روی توسعه مالی ایران و شرکای تجاری (۲۰۰۹-۱۹۹۶)، فصلنامه تحقیقات توسعه اقتصادی، دوره ۱، شماره ۴، ص ۶۰-۳۹.

یاوری، کاظم، مهدیه رضاقلی زاده، مجید آقایی و سید محمد حسن مصطفوی (۱۳۸۹)، تاثیر مخارج توریسم بر رشد اقتصادی کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)، مجله تحقیقات اقتصادی، سال چهل و پنجم، شماره ۹۱، ص ۲۴۳-۲۲۱.

Arellano, M. & S. Bond (1991), Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations, *The Review of Economic Studies*, Vol. 58, No. 2, pp. 277-297.

Balaguer, J. & M. Cantavella-Jorda (2002), Tourism as a Long-Run Economic Growth factor: The Spanish case, *Applied Economics*, Vol. 34, No. 7, pp. 877-884.

Baltagi, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Chichester, John Wiley & Sons Ltd, 3th Edition.

Bond, S., A. Hoeffler & J. Temple (2001), GMM Estimation of Empirical Growth Models, CEPR Discussion Paper, 3048.

Brida, J. G., E. J. S. Carrera & W. A. Risso (2008), Tourism's Impact on Long-Run Mexican Economic Growth, *Economic Bulletin*, Vol. 3, No. 21, pp. 1-8.

Cortes-Jimenez, I. (2006), Tourism and Economic Growth at Regional Level: the case of Spain and Italy, 46th Congress of the European Regional Science Association, University of Thessaly, Volos, Greece, 30 August-3 September 2006.

Dritsakis, N. (2004), Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality analysis, *Tourism Economics*, Vol. 10, No. 3, pp. 305-316.

Eugenio-Martin, J. L., N. M. Morales & R. Scarpa (2004), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach, *Natural Resources Management*, No. 26, pp. 1-28.

Fayissa, B., C. Nsiah & B. Tadesse (2009), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries (LAC): Further Empirical Evidence, *Tourism Economics*, Vol. 17, No. 3, pp. 791-806.

Po, W.-C. & B.-N. Huang (2008), Tourism Development and Economic Growth - A nonlinear approach, *Physica A*, Vol. 387, No. 22, pp. 5535-5542.

Sequeira, T. N. & C. Campos (2005), International Tourism and Economic Growth: A Panel Data Approach, *Natural Resources Management*, No. 141, pp. 1-25.

World Bank (2012), World Development Indicators, Available at: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.

World Tourism Organization (2012), Annual Report 2012, Spain: Madrid.

World Tourism Organization (2012), UNWTO Tourism Highlights, 2012 Edition.

World Tourism Organization (2013), UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition.